

i oko 40 000 hektara drugog zemljišta. Zemljoposjednici su za oduzetu zemlju do 1941. godine naplatili 171 milion dinara za oduzeta kmetovska selišta i 139 miliona za beglučke zemlje, te pri tome naglašava da su isplaćeni iznosi minimalni i mnogo manji nego u drugim dijelovima Kraljevine SHS/Jugoslavije. Autor čak iznosi podatak da su zemljoposjednici dobili samo 1,5 % od stvarne vrijednosti zemlje. Negativne posljedice agrarne reforme nisu osjetili samo zemljoposjednici nego gotovo svi slojevi društva, što potkrepljuje statističkim podacima koje uglavnom preuzima od drugih autora. Pred početak Drugog svjetskog rata reforma još nije bila gotova, a o njoj likvidaciji da i ne govorimo.

Na kraju, možemo utvrditi da autor u svojoj knjizi daje cjelovit prikaz zakonodavne aktivnosti države na polju agrarne reforme i njene likvidacije i istovremeno je nastoji uklopiti u opća zbivanja u Kraljevini SHS/Jugoslaviji između dva svjetska rata. Agrarnu reformu prikazuje kao pozitivnu historijsku tekovinu, ali naglašava da je ona u Bosni i Hercegovini imala izrazito nacionalno obilježje, što inače kroz cijelu knjigu nastoji naročito istaknuti. ■

Enes Omerović

Ivana Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006, 370 str.

Promjene koje su se desile u posljednjih dvadesetak godina na prostoru jugoistočne Evrope utjecale su i na promjene u historiografiji. Otvaraju se nove teme, a stare kritički preispituju i obogaćuju. Dijelom ovog procesa možemo smatrati i knjigu *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935*. autorice Ivane Dobrivojević. Knjiga predstavlja djelomično izmijenjenu i dopunjenu verziju istoimene magistarske teze, odbranjene 2005. godine, u kojoj autorica pokušava da rekonstruiše period diktature kralja Aleksandra i represiju koju je sprovodila država, te istovremeno pokušava da pokaže *da fenomen represije zadire i u istraživanje istorije mentaliteta, zavisi od (ne)postojanja dobre i moderne birokratije i savremenog policijskog i žandarmerijskog aparata*. (13)

Pitanje državne represije, pogotovu u državama kakva je bila Kraljevina Jugoslavija, autorica smatra modernom i složenom historiografskom temom, a ujedno i

pitanjem sučeljenih percepcija, jer dok su policijski nadzor, hapšenja, internacije, suđenja i sl. jedni smatrali represijom, država je smatrala da na taj način ostvaruje svoje legitimno pravo na odbranu.

Prilikom obrade teme autorica je imala na umu složene političke prilike u Kraljevini Jugoslaviji, proizišle iz unutrašnjih i spoljnih napetosti koje su obilježile desetogodišnji period parlamentarizma. Istovremeno, ne propušta priliku naglasiti da se diktatura kralja Aleksandra poklopila sa velikom ekonomskom krizom koja je pogodila i Kraljevinu Jugoslaviju i još više pojačala nezadovoljstvo stanovništva režimom.

U knjizi su najbolje osvijetljene prilike u Srbiji i Hrvatskoj, što pravda karakterom prikupljene građe, ali istovremeno smatra da prostorima Srbije i Hrvatske treba posvetiti najveću pažnju, jer je jedan od najvećih problema u Kraljevini SHS/Jugoslaviji bilo tzv. hrvatsko pitanje, tj. srpsko-hrvatski spor.

Shematski, knjiga se sastoji od uvodnih razmatranja, u kojima se autorica pozabavila terminima diktatura i represija, pet glava, zaključka, popisa izvora i literature, te bilješke o autoru.

Korištenje termina diktatura za režim uspostavljen 6. 1. 1929. godine smatra ispravnim, uz konstataciju da su slični režimi uspostavljeni i u većini susjednih zemalja, ali i uz ogradu da je diktatura u Kraljevini Jugoslaviji obilježena određenim osobenostima koje proizlaze iz specifičnosti i raznolikosti ovih krajeva. Imajući na umu te specifičnosti, razmatra i pojam represije koji je u svakom društvu najlakše pratiti kroz zakonodavstvo, sudstvo, policiju, zatvore, slobodu političkog djelovanja i slobodu štampe. Dotičući se svakog od ovih segmenata, kaže: *Državnu represiju u doba šestojanuarskog režima uslovljavalo je nekoliko faktora-erozija demokratije u Evropi, objektivne unutrašnje prilike, ali i kulturna zaostalost, nepostojanje čvrstih parlamentarnih i demokratskih tradicija, kao i moderne i profesionalne birokratije. Stoga je priča o represiji ujedno i priča o načinu funkcionisanja jedne države, ali i slika mentaliteta jednog društva, zastalog na pola puta između modernog i tradicionalnog, zapadnog i orijentalnog.* (34)

Na osnovu – relevantne literature autorica u prvoj glavi - *Diktatura kralja Aleksandra – evropski okvir i balkanska priroda* (35-94) – opisuje zbivanja u Kraljevini počevši od brojnih različitosti i problema koji su pratili Kraljevinu od njenog osnivanja, preko skupštinskog atentata, šestojanuarske proklamacije, Oktroiranog ustava, izbora 1931, atentata u Marseju i petomajskih izbora dajući nam na taj način okvir u kojem će se razvijati i sprovoditi državna represija.

U drugoj glavi – *Zakonodavstvo, instrumenti i institucije represije* (95-220) - analizira zakonodavnu djelatnost režima, inaugurisanje i forsiranje politike integralnog jugoslavenstva, te sudstvo, policiju, žandarmeriju i kaznene zavode kao instru-

mente, odnosno institucije represije. Ne spori zasluge režima na pravnoj unifikaciji države, ali naglašava da kvalitet često nije pratio kvantitet, te da je većina zakona donesenih u ovom periodu bila represivna po svojoj prirodi, odnosno *išli su za tim da onemoguće normalan politički život, slobodu mišljenja i njegovog nesmetanog plasiranja kroz štampu.*(98)

Ideju integralnog jugoslovenstva, koja je u ovom periodu forsirana kroz škole, nacionalna udruženja i štampu, smatra naprednom, ali i zakašnjelom bar 50 godina, pa je veliki broj stanovnika Kraljevine u njoj vidio represiju i napad na nacionalnu posebnost.

U dijelu posvećenom sudstvu nastoji pokazati kako je režim, nastojeći uvesti red u sudstvu (uvođenje jedinstvene hijerarhije u čitavoj Kraljevini, brže rješavanje parnica, borba protiv nerada, korupcije, revizija sudskog osoblja i sl.) često se mijesao u rad sudova, pa su sudije, kao instrumenti represije, nekad i sami bili izloženi nadzoru i represiji. Posebnu pažnju obraća na rad Državnog suda za zaštitu države, pred kojim je suđeno političkim protivnicima režima. Povećanje broja delikata protiv države u periodu diktature pravda ne samo strogošću režima nego i pojačanom aktivnošću njegovih protivnika, a kazne, iako stroge, ne smatra tako drakonskim kako je predstavljano u nekim djelima.

Drugi bitan segment represivnog sistema bila je policija i žandarmerija uz koje se vežu nadzor, progoni, internacije i hapšenja političkih neistomišljenika, ali i iznuđivanje priznanja batinama, nehuman odnos prema pritvorenicima i zatvorenicima, žandarmerijska nasilja, pretjerana upotreba sile i sl. O ovome se često moglo slušati na suđenjima pred Državnim sudom, ali i pročitati u inozemnoj štampi koja je oblikovala javno mnijenje u Evropi i na taj način utjecala na međunarodni položaj Kraljevine. Ne sporeći policijska i žandarmerijska nasilja, autorica kroz brojne primjere želi pokazati da ona nisu bila dio unaprijed smišljenog plana (iako je režim često svjesno tolerisao nasilja) nego posljedica mentaliteta, niskog kulturnog i obrazovnog nivoa žandara, osionosti, straha za vlastitu sigurnost i posao, te da su predstavljali samo odgovor na nasilje i teror kome su i sami bili izloženi. Također, naglašava da žandarmerijska nasilja nisu bila proizvod diktatorskog režima kralja Aleksandra, jer su postojala i prije, ali i poslije perioda diktature.

Nakon hapšenja, čestog zlostavljanja i suđenja politički protivnici režima su izvršavali u kaznenim zavodima, gdje su izdržavali zatvorske kazne. Širenje priča o izuzetno teškim uvjetima i torturama u zatvorima često su koristili osuđeni političari za ličnu promociju stvarajući kult mučenika. Iznoseći brojne primjere, autorica želi pokazati da stanje u kaznenim zavodima nije bilo ni izdaleka tako strašno, a teške uvjete (pretrpanost, slaba ishrana...) ne smatra represijom, i pravda ih siromaštvom države.

Treća glava – *Politički protivnici šestojanuarskog režima (221-300)* – posvećena je predšestojanuarskim strankama i njihovim prvacima, komunistima, ustašama i makedonskim revolucionarima kao aktivnim protivnicima režima. Pritisak režima na navedene grupacije se povećavao kako su se pojačavale njihove aktivnosti. Odmah nakon šestojanuarske proklamacije veliki broj političkih prvaka predšestojanuarskih stranaka stavljen je pod policijski nadzor, a mnogi od njih su uskoro *neutralisani* interniranjem u zabačene krajeve. Neki politički prvaci su osuđeni, a kazne su izdržavali u posebnom odjelu za političke zatvorenike - Kustodiji honesti Zavoda u Sremskoj Mitrovici, gdje je režim bio relativno blag i liberalan.

Borba protiv komunizma i komunista u periodu diktature samo je nastavljena i pooštrena. Teror u istražnim zatvorima i brojne pogibije komunista smatra samo odgovorom na teror koji je provodila Partija. Komunistima je suđeno pred Državnim sudom, čak i za samo članstvo u Partiji ili rasturanje letaka, a kazne su često bile drakonske. Osuđeni komunisti su kazne izdržavali u Sremskoj Mitrovici, Mariboru i Lepoglavi, a uvjeti života su se razlikovali od zavoda do zavoda i više su zavisili od ličnosti upravnika nego od propisa. Strah od komunista smatra prevelikim i bezrazložnim zbog stvarne snage Partije u to doba.

Mnogo opasnijim je smatrala makedonske revolucionare i naročito ustaše koji su svoje političke ciljeve željeli ostvariti atentatima, diverzijama i sličnim akcijama, u kojima su stradali često i civili. I njima je suđeno pred Državnim sudom, a osuđivani su na dugotrajne robije i smrtne kazne. Ove mjere trebale su imati psihološki efekat i suzbiti separatističke pokrete, ali su postigle kontraefekat i samo ih ojačale. Sve represivne mjere poduzimane protiv ustaša i VMRO smatra samo odgovorom na teror, a nikako terorom samom po sebi.

S ciljem zavođenja sveopće državne kontrole, režim je nastojao staviti štampu pod svoj uticaj, o čemu je riječ u četvrtoj glavi – *Štampa i cenzura (301-322)*. Pooštavanjem i onako restriktivnog zakona te osnivanjem Centralnog presbiroa režim je mogao lakše sprovesti cenzuru, nadzirati pisanje domaće štampe, kontrolisati plasiranje domaće i strane štampe, pratiti kretanje novinara... Stroga cenzura i nadzor nad novinama održala se sve do decembra 1934. godine i u tom periodu zadatak štampe bio je da na sve načine veliča uspjehe režima. Kao posljedica strogog nadzora, a zbog straha od kažnjavanja, kod mnogih se razvila autocenzura.

O centralnoj figuri šestojanuarskog režima i onim koji su najvjerojatnije najviše ispaštali govori se u posljednjoj, petoj glavi – *Kralj i narod (323-342)*. Kralja Aleksandra vidi kao rodoljuba i idealistu, omiljenog među narodom. Da bi to pokazala, opisuje njegove posjete Zagrebu i navodi izvještaje *nezavisnih posmatrača* koji kažu da je doček kralja u Zagrebu 1931. godine bio više spontan nego režiran. Koristeći izvještaje britanskih poslanika, želi dokazati da kralj, ustvari, nije bio upoznat sa stvarnim stanjem u zemlji.

U *Zaključku* (343-354) autorica sumira rezultate svog naučnoistraživačkog rada, ponovo ističući unutrašnje i vanjske prilike koje su utjecale na sistem državne represije, negira postojanje dobro organizovanog represivnog aparata, a sama represija predstavlja sliku mentaliteta jednog društva.

Koristeći relevantnu literaturu i izvornu građu, autorica je pokušala da na neutralan način da sliku jednog perioda i jednog fenomena. Često je, pišući o određenom događaju, donosila informacije iz različitih izvora i ostavljala čitaocu prostora da sam izvuče zaključke, često se ne libeći da ih i sama daje. Ponekad, vjerovatno pod pritiskom navoda pojedinih autora, uzima u zaštitu šestojanuarski režim i staje u odbranu njegovih postupaka. Uz ovo, *nevidljivost* pojedinih dijelova Kraljevine u knjizi otvara prostor za nove istraživače. ■

Enes Omerović

Mile S. Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918-1941.*,
Studija o vojnoj eliti i Biografski leksikon, Institut za noviju istoriju Srbije,
Dobra d.o.o., Beograd, 2004, 361 str.

Promišljanja o destruktivnoj ulozi čovječanstva, a koja se odnose na prouzrokovanje ratnih kataklizmi, obično se pojavljuju nakon uvida u tragične posljedice takvog djelovanja. Čitave ljudske grupe odgovorne za to, svedu se na određeni broj pojedinaca čija imena postaju simboli ljudske bezumnosti, ambicioznosti, grupne priredne, nacionalne ili teritorijalne frustracije, istureni, "slučajem" ili vlastitom nesrećom isfabrikovani nosioci negativne kolektivne ideologije. Mnogo rjeđe se mogu naći, pa makar i naknadnom pameću potaknuti, naponi da se pokuša razumijevati i objasniti određena grupna karakteristika odgovornih kako za rat, tako i za mir. Tako da glavni akteri ratova rijetko budu predmet pažnje u miru, mada posljedice njihovih odluka i djelovanja kroje sudbinu bezimene mase i u takvim periodima.

U okviru sveprisutnih istraživanja društvenih grupa, potaknutih nedovoljnošću istrošenog pozitivističkog metoda u istoriografiji, autor prezentovane velike studije o vojnoj eliti u Kraljevini Jugoslaviji u međuratnom periodu i iscrpnog biografskog leksikona predstavlja stručnoj i zainteresovanoj publici nastavak višegodišnjeg
